

въздуха и за неговото влияние на животните и на растенията“, чийто руски оригинал е запазен и в Народна библиотека „Васил Коларов“, а усилия за издирване — тъй като в Московските и Ленинградските библиотеки не се намериха — оригиналите на съчиненията „За водата и за нейните свойства“ от Ами Блек, „Славяни в Немско“ и „За топлината и за светлината или що е живот?“ Някои раздели от последната книжка имат компилативен характер — заимствувани са цели части от труда на Карл Фокт „Физиологическите писма“ — и ни карат да допускаме, че тя представлява Каравелова компилация. Проучването на преводаческата дейност на редактора на „Свобода“ ще даде попълна представа за теорията и историята на превода през Възраждането и ще разграничи Каравелов-преводача от Каравел-

ов-компилятора и оригиналният творец, без което е немислимо пълното издаване на съчиненията му.

Богатите книгохранилища на Съветския съюз предоставят възможност на изследвача да попадне и на редица литературни ръководства, на ценни исторически, социологически и други произведения, на отзиви за наши произведения и дейци, които трябва да се имат предвид при проучването на българската литература и култура. Библиографското им изброяване не е нито възможно, нито необходимо в случая и конкретните примери, които бяха дадени, имат за цел да илюстрират необходимостта от издирването и осветляването на някои нови факти, за да се стигне и до по-аргументирани и творчески обобщения.

ДОЧО ЛЕКОВ

БЕЛЕЖКИ ПО НЯКОИ ВЪПРОСИ НА БЪЛГАРО-СРЪБСКИТЕ ЛИТЕРАТУРНИ ВРЪЗКИ В МИНАЛОТО

Интересът към въпросите на българо-сръбските и българо-хърватските литературни, културни и идейно-политически взаимоотношения в миналото се обуславя преди всичко от богатото съдържание на тези взаимоотношения, от тяхното научно значение. Не само съседни, но и със сравнително еднаква политическа участ, в своето духовно развитие българи, сърби и хървати следват в продължение на близо един век твърде сходни насоки и традиции. Още в условията на политическото си робство те съумяват да използват взаимно опит и постижения в областта на културата за създаване на оригинални художествени ценности. Осведоменият читател знае колко характерна в това отношение е книжовната дейност на писатели като Константин Огнянович, Петко Славейков, Любен Каравелов и Христо Ботев, Йован Рачич, Доситей Обрадович, Вук Караджич, Йован Стерия Попович, Иван Кукулевич-Сакцински, Петър Прерадович, Август Харабацич и други, чийто произведения проникват във всички южнославянски страни, като ускоряват процеса на сформирането и развитието на южнославянските литератури.

Написаните досега статии и студии по отделни въпроси на българо-сръбските и българо-хърватските литературни връзки дават сравнително явна представа за тяхното научно значение. Ала те не осветляват всички форми, в които тези връзки се проявяват; не изчерпват огромния

фактическият материал, който ни обогатява с нови данни за живота и дейността на много наши и сръбски книжовници. Предстои да се извърши огромна научно-изследователска работа, за да се установят и научно обосноват всички посъществени прояви на постоянния контакт, който нашата възрожденска литература осъществява с останалите балкански литератури още в условията на политическото робство на народа ни.

От началото на м. октомври 1961 г. до средата на м. юни 1962 г. бях на специализация във ФНР Югославия, изпратен от Българската академия на науките и Комитета за приятелство и културни връзки с чужбина, на които изказвам заслужена благодарност. Тази специализация даде възможност да се направят допълнителни проучвания и издирвания на нови архивни материали, които разкриват в по-голяма пълнота съдържанието и своеобразието на българо-сръбските и българо-хърватските литературни връзки през Възраждането и след Освобождението. Въз основа на събрания фактически материал ще могат да се напишат трудовете „Българо-сръбски литературни връзки през XIX век (до Освобождението)“ и „Българо-хърватски литературни връзки през XIX век“, студиите „Вук Караджич и българите“, „Данило Медакочич в развитието на сръбския периодичен печат през Възраждането“, „Христо Ботев в сръбската и хърват-

ската литератури“, няколко научни съобщения и пр.

В Югославия имах възможност да работя в архива и библиотеката на Сръбската академия на науките и изкуствата в Белград, в Държавния архив на Народна република Сърбия, в Белградската народна библиотека, в архива и библиотеката на Матица Српска в Нови Сад, в библиотеката и архива на Югославянската академия на науките и изкуствата в Загреб, в историческия и литературния институти на същата академия, в Университетската библиотека в Загреб, в Централната библиотека за Черна Гора в Цетина, както и в Окръжния народен музей в Цетина. Коректното, а в не малко случаи и другарско отношение на научни и библиотечни сътрудници ме е улеснявало в изпълнението на задачите и аз се чувствавам приятно задължен да изкажа топла благодарност на всички колеги в Югославия, които отделиха част от времето си, за да ми бъдат полезни със съвети, консултации и представяне на редки книги, вестници и списания.

Работата в посочените архиви, библиотеки и институти позволи да се запозная по-добре с развитието на сръбската и хърватската литератури през миналия век, с въпросите, които повдига и разглежда сръбският периодичен печат тогава, с по-основните моменти от развитието на сръбската литературна критика, както и с голям брой архивни материали, чието съдържание хвърля обилна светлина върху книжовната и обществена дейност на много наши възрожденски писатели.

С какво сръбската литература спира вниманието на историка на българската възрожденска литература? Преди всичко прави впечатление обстоятелството, че и двете национални литератури се сформират и развиват при сравнително сходни обществено-политически и културно-битови условия, макар че сръбският народ успява да се освободи частично по-рано от веригите на турското робство. Първата половина на миналия век например и в историята на сръбската литература представлява все още подготвителен етап за създаване на по-значителни оригинални художествени образци, въпреки че писатели като Иован Стерия Попович, Петър II Петрович Негош и Бранко Радичевич написват ценни по своето значение стихотворни и белетристични творби. Бързото развитие на училищното дело, откриването на много читалища, създаването на различни просветни и театрални дружества тогава дава своя отпечатък и върху характера на сръбската художествена литература от този период. В нея преобладават граматика и писмовници, жития и календари „за всекиго“, подражателни,

преводни и оригинални драматични произведения предимно с историческа тематика, оди и стихотворения с патриотични мотиви, множество „книжки за милия сръбски народ“, които днес ни помагат да разберем сложността на извършваните се в сръбската литература процеси.

Много от тези процеси (превеждането и похвърлянето, съответно — похвърляването, появата на интимно-сентименталната лирика; победата на романтизма в поезията и драмата; зараждането на реализма в белетристиката; ролята на литературната критика преди и след съзряването на революционно-демократическата мисъл и проникването на материалистическата естетика в южнославянските страни) са общи за южно-славянските литератури и тяхното подробно изучаване води до по-верни изводи. Особено характерен пример в това отношение ни представя интимно-сентименталната (еротична) лирика от началото на века. У нас неин представител е Петко Славейков и често написаните от него еротични песни се оценяват отрицателно като белег на творческа безпомощност, разглеждат се изолирано от началния етап в сформирането и развитието на поетичния жанр, в създаването на поетичния език. В продължение на повече от половин столетие сръбският, а също и хърватският читател имат в ръцете си малки песнопойки, изпълнени с радостни и тъжни чувства, със сълзи и въздишки по любимата, които напомнят въздишките на Славейковия африкански роб. Преписвани, постоянно допълвани и преправяни, заучавани наизуст, поместените в тях любовно-сентиментални песни са единствения поетичен израз на човешки преживявания, настроения, мрачни мисли и очаквания. Същевременно те подготвят читателя да разбира и търси по-сериозни художествени творби, които не закъсняват дълго, за да дадат една емоционално по-богата и художествено обоснована картина на лични и социални взаимоотношения. Ето само няколко стиха от тази поезия, близка по дух и съдържание на гръцките и Славейковите любовни песни, завладяла седалките, младежките хора и сборове:

Душо Јуло, серце моје,
Што су мени очи твоје?
Очи твоје камен драги,
Груди твоје хаер благи.
Уста су ти од шећера,
Зуби су ти од бисера...

Или:

Не чуеш ме как вичем,
Име твоје сладко зovem:
Геновева, драга моје,
Гди сад љубко тело твоје почива?

Често автори на подобни песни и у нас, и в Сърбия или Хърватско, са случайни,

посредствени книжовници и народни певци, които не претърпяват творческо развитие. Ала сред тях личат и имената на поети като Петко Славейков, Сима Милутинович-Сарайлия и Петър Прерадович. Това показва, че през любовно-сентименталната лирика са минали и значителни поети, с несъмнени заслуги за създаването на поетичния език и художествени образци в българската, сръбската или хърватската нова поезия. Именно в тези случаи написаните от тях любовно-сентиментални песни се свързват с процеса на формирането и развитието на самата поезия. Изминатият например път от сентиментално-еротичните песни на Прерадович до зрелите му творби е еднакво показателен както за неговото творческо оформяне, така и за бързото развитие на хърватската поезия. Същото можем да кажем и за Славейков и за по-значителните сръбски автори на сентиментално-любовни песни. Не говори ли този факт за несъмненото участие на сентиментално-любовната лирика в процеса на формирането и развитието на новата българска, сръбска или хърватска поезия, не представлява ли тя своеобразие на самия процес? Естествено, в историята на гръцката и отделните южнославянски литератури тази поезия заема нееднакво място, изпълнява различни функции, обусловени от присъщите на всяка страна политически и културно-битови условия. Но това не означава, че посоченото или друго подобно явление в нашата възрожденска литература следва да бъде разглеждано единствено в светлината на местните условия, които го обуславят. Същото важи за сръбската и хърватската литератури. Необходимо е да се проследява развитието на съответните процеси в една национална литература и в останалите южнославянски или балкански литератури, за да се стигне до по-вярна характеристика на тяхното съдържание и национално своеобразие. Поставим ли на такава по-широка и методологически по-правилна основа изучаването на конкретния материал, който ни предлагат южнославянските (специално българската и сръбската) литератури в периода на тяхното формиране, ще можем да решим по-задълбочено важни литературно-исторически въпроси. Например превеждането и побългаряването, съответно посърбяването и похърватяването на произведения на други национални литератури представляват съществени форми на литературния процес и литературните взаимоотношения. Тяхното изясняване само в рамките на българската, сръбската или хърватската литератури ще бъде недостатъчно. Ако побългаряването, съответно посърбяването и похърватяването на чужди произведения представлява

явление, което показва общото в процеса на формирането и развитието на южнославянските литератури, то възникването на романтизма и реализма в тях предоставя на литературния историк повече и много по-интересни доказателства както за сходните, непротивоположните художествени задачи на тези течения, така и за тяхното национално своеобразие и богатство. Ала основното тук не е в обикновеното механично съпоставяне на съответни примери от историята на една или друга южнославянска литература, а в установяването чрез тези примери на вътрешната идейно-художествена взаимозависимост между различните явления и процеси.

У историка на българската възрожденска литература буди голям научен интерес сръбският и хърватският периодичен печат. От своя страна българският периодичен печат, несъмнено, спира вниманието на историка на останалите южнославянски и балкански литератури. Имах възможност да прегледам почти всички сръбски и хърватски вестници и списания, излизали до Освобождението, и да се запозная с поместения в тях материал, характеризиращ развитието на сръбската и хърватската литературно-критическа и естетическа мисъл. Разбира се, нашето внимание спира най-вече статиите и отзивите за българската възрожденска литература, някои от които бяха обнародвани в книга десета от „Известия на Института за литература“. В тези отзиви и статии намираме важни подробности за творчеството на някои наши писатели и книжовници, интересни мисли за демократичния характер на литературата ни през Възраждането, за несъмнения културен подем в живота на българите, настъпил през втората четвърт на миналия век. Не може да не ни интересуват например критическите отзиви за Софроний Врачански, Иван Богоров и Константин Фотинов, Неофит Рилски и Райно Попович, Добри Чинтулов и Любен Каравелов; телеграмата от борда на парахода „Радецки“ за подвига на Ботевата чета и литературните бележки за неговата журналистическа дейност. Събрани в един том заедно с многобройните дописки и статии за политическата атмосфера в поробена България и национално-освободителната борба на българския народ, те ще представляват важен източник на данни за културната и политическа история на Възраждането. Уместно е да съобща тук, че в Белград ми се отдаде случай да филмирам излезлите всяко четири броя от вестника на Йован Пэхар „Югославия“, за който Христо Ботев дава ласкав отзив в

„Дума на българските емигранти“¹. Верен на една революционно-демократична в основата си програма, която и предизвиква отзива на Ботев, в излезлите броеве на „Югославия“ Йован Пухар поместил вести за събитията в южнославянските страни, голяма по обем и обстойна в анализа си статия за руско-полските и руско-чешките отношения тогава, литературни новини, една изключително интересна статия под заглавие „Международно дружество (Интернационал)“ и три непознати досега статии на български език — не по-малко интересни и по съдържание, и по разрешението, което се дава на повдигнатите в тях въпроси. Едната от тези статии, отпечатана в първия брой на вестника, има характер на писмо до редактора и е изпратено от човек, добре запознат с дейността и програмата на БРЦК в Букурещ. В него е изразена пълната солидарност на българската революционна партия с програмата на в. „Югославия“ и пропагандираната идея за изграждането на демократична южнославянска федерация. Втората статия е озаглавена „Как и кой ще реши восточният въпрос“ и е също подписана с псевдонима Един българин, а третата представлява дописка от Цариград, изпратена от NN. След кратък преглед на по-важните исторически събития, последвали Кримската война, непознатият автор на статията „Кой и как ще реши восточният въпрос“ пише: „Восточният въпрос ще го реши сабия, пушка и огън, и нищо друго освен кръв и пак кръв... Затова, на работа! И да не пропускаме златните минути, нашата свобода в нашите ръце, сърце и душа стои; в денят, в който решим да сме свободни, ще се реши и восточният“. Революционно-демократичната програма на в. „Югославия“ като южнославянски орган и по-местените в него статии на български език ще бъдат подробно осветлени в съобщението „Вестник „Югославия“ и българското революционно движение“.

В югославските архиви се намират много и ценни по своето значение материали за историята на българската литература и култура. Една част от тях изясняват особените политически и културни условия, при които станало възможно през Възраждането (особено след Кримската война) не малко български младежи да се учат в Сърбия и Хърватско. Друга част съдържа непознати данни за живота и дейността на български писатели, за отношението на редица сръбски писатели към българската литература. Не са

малко и онези архивни документи, които говорят за обстоятелствата, при които е ставало възможно отпечатването на български книги в Сърбия и разпространението им в южнославянските страни. В тези именно документи намираме и заглавия на непознати или неиздадени български книги. Ще посоча само един пример: В молбата си до Държавния съвет на княжество Сърбия от 18. XI.1854 г. Найден Хаджи Йованович говори и за своята книгоиздателска дейност преди да дойде в Белград, която е почти непозната в науката: „Преди пет години него што сам у Београду дошао — обяснява той — био сам у Букурешту, у Влашкоу, г д и сам десет години к ъ н и г е за наш млад ий нараштай б у г а р с к и й о с к у д а н б у д у ъ и у к ъ н и г а м а п е ч а т а о и в е ъ с а м б и о з а 1000 п е с (а р а) к ъ н и г а п е ч а т н и с п р е м и о д а и х с а м о у Б у г а р с к у п о ш л е м (к.м.), али мо[о] великой и народам и мога неср[е]х и случи се у Букурешту пожар, гди изме[н]е о[с]тали кућа, изгоре и она, у ко[о]јој су моје књиге биле, и тако мене свию мои књига лиши...“ Кон са били тези книги, издадени в Букурещ между 1846 и 1849 г., когато Найден Йованович за втори път е там, за сега не можем да установим, но сигурно едно издирване на негови писма и молби до съответните просветни органи в румънската столица ще ни обогати с повече данни по този интересен за науката момент от живота и дейността на българския книгопродавец и книгоиздател. Трябва да кажа, че запазените писма на Найден Хаджи Йованович съдържат същевременно и важни подробности било за големия тираж на издадените от него книги и разпространението им в България заедно с произведения на сръбската литература, било за проникването на български книги в Сърбия и Хърватско. С подобни данни ни обогатяват и писма на други български възрожденски книжовници, някои от които също са се възползвали от по-богатите тогава възможности на Сърбия за книгоиздаване. Емануил Васкидович например се обърнал с молба към сръбското министерство на просветата да бъдат отпечатани д е в е т негови книги, ала по предложение на Йован Стерия Попович били издадени само ч е т и р и. Всичко това показва убедително, че едно специално изследване за българските книги, печатани през Възраждането в съседни и поддалечни страни, ще възстанови заглавията на голям брой произведения, чието издаване е било осуетено по обективни или субективни причини.

Не малък брой от съхраняваните в югославските архиви писма и документи осветляват чисто биографични моменти от жи-

¹ Д-р Георгије Михайлович, известен със своите проучвания в областта на старата сръбска литература, както и с богатата си библиотека, беше така любезен да ми предостави възможност да преснема всичките броеве на в. „Югославия“, за което му изказвам сърдечна благодарност.

вота на наши дейци, работата им върху отделни техни трудове, връзките им с югославски писатели, учени и театрални дейци. Заслужава да отбележим писмата на Васил Чолаков до д-р. Франьо Рачки от 1861—1862 г. Те разкриват напълно бедственото материално положение и идейната безпътница, в която изпада Чолаков в Загреб, откъсвайки се от средата на своите съотечественици, принуден да приеме католицизма и заедно с това да пропагандира в анонимни дописки и статии целите му в България.

И друго писмо, пак до Рачки, изпратено от Светослав Миларов на 25 юни 1876 г. от Браила, буди интерес. Наред с пояснения за програмата и целите на вестник „Възраждане“, в писмото се говори за идеята да бъде създадено едно информативно бюро, което да запознава Европа със събитията в България; изказват се мисли за революционната борба на българския народ и очакваната помощ от Сърбия и Хърватско, говори се за особената революционна ситуация у нас след Априлското въстание. Такъв характер имат и останалите писма на българи (Спас Вацов, Стефан Бобчев и други) до д-р Франьо Рачки, д-р Франьо Бучар, Август Шеноа, Людевит Гай, Станко Враз, Вук Караджич и особено богатата преписка на хърватския славист Ватрослав Ягич с български учени. В тази преписка намираме изключително интересни писма на Павел Орешков, които отразяват научните му издирвания в Русия; писма на Стефан Младенов, които ни запознават с неговото доблестно и прогресивно отношение към противонародните политически дейци у нас от началото на настоящия век, към протестите на българското студентство тогава, към редица важни въпроси на езикознанието и славистиката изобщо. Същото следва да се каже и за богатото съдържателните писма на Беню Цонев, Марин Дринов и особено за писмата на Иван Шишманов (50 на брой), всяко едно от които осветлява важни страни от научната и обществената им дейност. Тези и други подобни писма дават основа за проучването на българо-сръбските и българо-хърватските литературни и културни връзки в по-ново време. Ето един интересен момент от културното сътрудничество между българи и сърби след Освобождението. В архива на Ристо Одавич, театрален деец и дългогодишен драматург на Белградския народен театър, журналист и редактор на илюстрираното списание „Нова искра“, намираме писма на Иван Шишманов, Павел Генадиев, д-р Кръстев, Андрей Тодоров — „интендант на видинския градски театър“, както сам се нарича, Г. Палашев, Стефан Бобчев, Кирил Христов, от редакцията на сп. „Илюстра-

ция светлина“ и пр. Те показват, че редакторите на сп. „Художник“ у нас и на „Нова искра“ в Сърбия са разменяли помежду си клишетата на картини, сведомявали са се взаимно за съдържанието на всяка книжка, търсили взаимното сътрудничество със статии за най-новата българска и сръбска литература. „Имам и една статия за Славейков на немски — пише д-р К. Кръстев — печатана миналата година в „Dokumente des Fortschritts“, но ми се вижда много абстрактна за сръбската и въобще славянска публика. Имам за Тодорова един портрет на руски, но за него съм писал вече в „Српски книжевни гласник“, макар и съвсем друго, вижда ми се неудобно да напечатам пак за него... За Яворова имам българска статия, но тя пък е писана само за нашата публика, т. е. за читатели, които добре го познават, и ще бъде непонятна в много точки за ваша публика. Най-сетне имам и една статия за Ботева, която много би отговаряла, само че е може би много дълга. За всеки случай аз Ви я пращам да я видите, с молба да ми я поверите обаче, тъй като нямам повече отпечатыци от нея. Това са главно статии, от които би могло да се направи избор за Вашия „Славянский вестник“.

Установеният по такъв начин личен контакт между български, сръбски и хърватски писатели и научни дейци благоприятствува за по-пълното литературно и културно опознаване на самите народи. Именно след Освобождението, когато не съществуват условията на робството, у южнославянските народи нараства значително интересът към тяхната художествена литература. У нас проникват бързо произведения на изтъкнати хърватски, сръбски и словенски писатели, а творби на Алеко Константинов, Пско Яворов, Елин Пелин, Георги Стаматов намират радушен прием както в Сърбия, така също в Хърватско и в Словения. Епохално е по своето художествено въздействие в тези страни творчеството на Иван Вазов — една тема, която все още очаква своя изследвач.

Настоящата информация няма за цел да разглежда онези явления в нашата и сръбската литература, които могат и трябва да станат тема на специално проучване, за да се установи обективно създаващата се тематична и идейно-естетическа връзка между двете национални литератури в периода на тяхното сформирание и по-късно. С изнесените примери от историята на сръбската литература и съхраняваните в югославските архиви материали целта ни бе да покажем само несобходимостта от нови изследвания по съществени въпроси на българо-сръбските и българо-хърватските литературни връзки в миналото.

ИЛИЯ КОНЕВ